

УДК 343.8

<http://doi.org/10.5281/zenodo.192595>**Д.С. Попій****ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ
ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ
ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН
(РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)**

Анотація. Здійснено історико-правове дослідження розвитку законодавства про кримінальну відповідальність радянської доби, який здійснював правове регулювання порядку призначення покарання за незакінчений злочин.

Ключові слова: покарання, призначення покарання, закон про кримінальну відповідальність, незакінчений злочин.

Аннотация. Осуществлено историко-правовое исследование развития законодательства об уголовной ответственности советской эпохи, в котором регулировался порядок назначения наказания за неоконченное преступление.

Ключевые слова: наказание, назначение наказания, закон об уголовной ответственности, незаконченное преступление.

Abstract. Done historical and legal research of legislation to criminalize the Soviet era in which rehklyuvavsya order pending sentencing for the crime.

Key words: punishment, sentencing, the law on criminal responsibility, unfinished crime.

У процесі здійснення правового дослідження важливу роль відіграє історико-порівняльний метод. Дослідження історії розвитку певного правового інституту дозволяє нам визначити витоки формування цього інституту, дослідити його генезу, взаємодію із суспільними відносинами, що розвиваються з часом. Висновки, зроблені на ґрунті такого дослідження, здатні забезпечити своєчасне прогнозування розвитку цього інституту, забезпечити максимальне врахування історичного досвіду, правових традицій у законотворчій діяльності.

Порядок призначення покарання за незакінчений злочин досліджувався у роботах провідних вчених криміналістів, як-от: М.І. Колос, І.С. Тишкевич, А.В. Горностай, В.П. Тихий та ін. Незважаючи на це, багато питань досі не знайшло власної відповіді та вимагає подальшої наукової розвідки. Це стосується і обраної теми наукової статті.

У пропонованій статті розглядається історія розвитку законодавчого регулювання порядку призначення покарання за радянські часи. Цей історичний період виокремлюється нами у зв'язку із докорінним ламанням правової системи, яка відбулася після встановлення влади рад і розвитком нової, нехарактерної правової системи для тих часів – соціалістичної.

Ця система отримала нові вектори розвитку, обумовлені потребою «будівництва комуністичного майбутнього», нові ідеали і цілі.

Початковим кроком, з якого почало будуватися законодавство цього періоду, стало власне повалення царської форми правління і початку утвердження революційної правосвідомості. Застосовувались положення імперських кримінально-правових актів (у т.ч. й згадані вище) й після жовтневих подій 1917 р. Згадаємо, зокрема, що згідно зі ст. 5 одного з перших радянських законів – Декрету Ради Народних Комісарів «Про суд» від 24 жовтня 1917 р. – передбачалося, що суди у своїх рішеннях і вироках керуються не скасованими революцією законами повалених урядів, але лише настільки, наскільки це не суперечить революційній совісті й революційній правосвідомості [1, с. 15–16]. Водночас досить швидко правоохоронні й судові органи нової влади відмовились від застосування старих законів й використовували як основне джерело права «революційну» або «соціалістичну» правосвідомість [2, с. 185].

У першому кодифікованому кримінально-правовому акті радянської влади – Керівних засадах з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 р. (які згодом поширили дію й на підконтрольні більшовикам території сучасної України [3], містився інститут стадій злочину, якому було відведено розділ IV (який, до речі, за висновками П.Л. Фріса, «майже цілком відповідав відділенню 11 розділу I Загальної частини Уложення про покарання 1845 р.» [4, с. 92]. Цей закон виділяв закінчений злочин (ст. 17), а також замах на злочин (ст. 18) – дію, спрямовану на вчинення злочину, коли той, хто це скоїв, виконав усе, що вважав за потрібне для приведення свого умислу до виконання, але злочинний результат не настав з причин, що не залежали від нього) та приготування до злочину (ст. 19) – підшукування, придбання або пристосування особою, котра готує злочин, засобів, знарядь тощо для вчинення злочину. Втім, згідно зі ст. 20 Керівних засад, було встановлено: стадія здійснення наміру сама по собі не впливає на міру репресії, яка визначається ступенем небезпечності злочинця [5, с. 59]. Як бачимо, на ухвалення цієї норми вплинула ідея соціально небезпечної особи, яка, як відомо, знаходила широку підтримку у радянських криміналістів у 20-х роках XX ст.

Перший вітчизняний кодифікований кримінально-правовий акт «радянського зразка» – Кримінальний кодекс УСРР, який набрав чинності 15 вересня 1922 р., – більш детально регламентував інститут стадій злочину порівняно із Керівними засадами з кримінального права. По-перше, в ньому було надано визначення готування до злочину як підшукування, придбання або пристосування знарядь, засобів і створення умов для вчинення злочинів та було встановлено, що воно карається лише у випадку, коли є саме по собі караним діянням (ст. 12). Таким чином, готування до злочину, за загальним правилом, оголошувалось некараним за винятком випадків, коли підготовчі дії передбачались у Особливій частині КК як усічений склад злочину. Водночас подібне рішення законодавця зазнавало критики з боку фахівців, які вказували, що некараність готування, поряд із тим, що в Особливій частині не було криміналізоване багато насправді небезпечних підготовчих дій, є негативною прогалиною в кримінальному законодавстві [6, с. 37]. По-друге, значно досконаліше було визначено ознаки замаху на злочин – як дії, спрямованої на вчинення

злочину, коли той, хто її вчинив, не виконав усього того, що було необхідно для приведення його наміру до виконання, або коли, не зважаючи на виконання ним усього, що він вважав необхідним, злочинний результат не настав з причин, котрі від нього не залежали (ст. 13). При цьому в КК 1922 р. передбачалось (ст. 14), що замах на злочин карається як вчинений злочин [7, с. 9]. Сучасні дослідники інтерпретують цю норму таким чином: «стаття 14 КК УСРР 1922 р. встановлювала відповідальність за замах як за закінчений злочин» [8, с. 142]. З цією думкою повністю погодитись не можна, адже в цій же статті йшлося далі також про те, що «відсутність або незначність шкідливих наслідків замаху можуть бути взяті до уваги судом при визначенні міри покарання» [7, с. 9]. Оскільки цей припис поширювався виключно на випадки призначення покарання за замах, то він має бути оцінений як спеціальна засада призначення покарання за злочин, перерваний на зазначеній стадії. Водночас слід відзначити дискреційність цього припису (адже суд не зобов'язаний був, але лише мав право взяти до уваги недоведення розпочатого злочину до кінця, отже, міг і не враховувати цієї обставини) та невизначеність (законодавець не визначив характер впливу врахування незавершеності злочину на призначуване за замах покарання).

В «Основних засадах кримінального законодавства СРСР і союзних республік» від 1 жовтня 1924 р. не використовували поняття «готування до злочину» та «замах на злочин». Згідно зі ст. 11 цього документа, якщо розпочатий злочин не було доведено до кінця, тобто злочинний результат з якихось причин не настав, то суд при виборі заходу соціального захисту, призначених кримінальним законом за даний вид злочину, керується ступенем суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочин, і ступенем здійснення злочинного наміру [9, с. 202]. Як бачимо, замах і готування було охоплено поняттям «розпочатий злочин», і покарання за них мало призначатись згідно із санкцією, встановленою за злочин закінчений, з урахуванням особи винного й ступеня реалізації наміру.

Як вказує М.Д. Дурманов, при цьому в кримінальних кодексах союзних республік було відображено, що суди, призначаючи покарання за незакінчені злочини, мали враховувати обставини, котрі характеризують стадію, на якій було зупинено вчинення злочину, й котрі свідчать, за загальним правилом, про менший ступінь суспільної небезпечності діяння й особи [10, с. 5].

Наступний КК УСРР, який набрав чинності 1 липня 1927 р., досить детально регламентував інститут стадій злочину. До цього інститут увійшли й законодавчі постанови щодо покарання незакінченого злочину. Зокрема, згідно зі ст. 17 КК УСРР 1927 р. за замах на злочин суд мав призначати ті самі заходи соціальної оборони, що й за заподіяний злочин, враховуючи при цьому ступінь соціальної небезпечності особи, що вчинила замах. За готування до злочину (ст. 18 КК УСРР 1927 р.) заходи соціального захисту, за загальним правилом, не передбачалися. Водночас, якщо у підготовчих діях виявлялася небезпека того злочину, до якого відбувалось готування, до винного можна було застосувати один із заходів соціального захисту – передбачене п. ж ст. 21 КК УСРР 1927 р. видалення на строк за межі України або за межі певної

місцевості, із заборорою проживати в певних місцевостях, або й без такої [11, с. 18, 19]. На відміну від попередника, в розділі 5 цього Кодексу було розміщено засади призначення заходів соціального захисту. Натомість спеціальних правил, що поширювалися б на вчинення незакінчених злочинів, кодекс не містив. Звичайно, в таких випадках суди могли керуватись загальною вказівкою (мовою оригіналу): «суд, визначаючи заходи соціальної оборони, бере до уваги ступінь і характер небезпеки злочинця та заподіяного ним злочину, особовість злочинця, мотиви злочину, а також оскільки сам злочин за даних умовин місця й часу є суспільно-небезпечний (ст. 42 КК УСРР 1927 р.) [11]. По суті, мова йде про загальні засади призначення покарання. Зауважимо, що в розділі, яким регламентувався порядок призначення заходів соціального захисту, спеціальних приписів щодо регулювання порядку їх призначення за незакінчені злочини, не передбачалося.

Згодом принципи караності готування й замаху в зазначеному КК зазнали змін. Так, за новою редакцією ст. 18 замах на якийсь злочин, а також готування до злочину тягне за собою застосування тих самих заходів соціального захисту, як і вчинений злочин, при цьому конкретний захід соціального захисту обирається судом в залежності від ступеня небезпечності особи, яка зазіхала на злочин або готувалась до нього, від ступеня здійснення злочинного наміру, а також від причин, з яких злочин не було доведено до кінця [12, с. 5].

Кримінальний кодекс УРСР, який був затверджений 28.12.60 р., набув чинності 01.04.1961 р. та до 01.09.2001 р. слугував основним джерелом кримінального права України, а після набуття нашою державою незалежності майже десять років питання відповідальності за готування до злочину і за замах на злочин охопив однією нормою (ст. 17 КК 1960 р.). Згідно з цим законом готуванням до злочину визнавалось підшукання або пристосування засобів чи знарядь або інше умисне створення умов для вчинення злочину, замахом на злочин – умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного. Покарання за готування до злочину і за замах на злочин призначається за законом, який передбачає відповідальність за даний злочин. Призначаючи покарання, суд враховує характер і ступінь суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь здійснення злочинного наміру і причини, через які злочин не було доведено до кінця [13]. Зазначимо, що Глава V «Про призначення покарання і про звільнення від покарання» Загальної частини КК УРСР 1961 р. не містила положень, які б включали спеціальні засади призначення судами покарання при незакінченому злочині. Таким чином, весь період розвитку вітчизняного кримінального законодавства 20–90-х років XX ст. у частині, яка стосується призначення покарання за незакінчений злочин, стійко зберігалася риса, яку цей субінститут одержав ще на початку цього періоду: закон не містив вказівок на обов'язковість будь-якого пом'якшення покарання при призначенні його за готування до злочину або за замах на злочин. Можливість врахування цього факту в бік пом'якшення покарання за вчинене виносилась на розсуд суду, тобто була факультативною [6, с. 59].

Новим етапом розвитку підходів до караності незакінченого злочину став КК України, який набув чинності з 01.09.2001 р. й діє дотепер [14]. Перш за все саме в цьому кодексі стадії вчинення злочину отримали вигляд розгалуженого правового інституту, якому, як слушно зазначає В.П. Тихий, присвячено систему норм (ч. 2 ст. 6, ст.ст. 13–17, ч. 4 ст. 29, ст. 31, ч. 1 ст. 68) [15, с. 171]. У ньому значно досконалішими стали викладення ознак готування (ч. 1 ст. 14) й замаху (ч. 1 ст. 15), було закріплено класифікацію замахів на злочин за суб'єктивним критерієм (закінчений і незакінчений замах – ч.ч. 2, 3 ст. 15) [16, с. 283]. На відміну від попередніх КК, чинний нині закон депеналізував готування до злочину невеликої тяжкості (згідно з ч. 2 ст. 14 КК воно не тягне за собою кримінальної відповідальності). Підставою для реалізації кримінальної відповідальності, в т.ч. й шляхом покарання, стала норма, викладена у ст. 16 КК 2001 р. «Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин», яка встановлює: кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин».

Зосередившись на регулюванні призначення покарання за незакінчений злочин у КК 2001 р., відзначимо, що певний час в його ньому (ч. 1 ст. 68 КК) встановлювалося, що при призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись положеннями статей 65–67 цього Кодексу, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця. Як бачимо, в цій нормі правила (засади) призначення покарання за готування або замах хоч і враховували вже специфічні обставини, які характеризували саме незакінчені посягання, та, в той же час, межі їх караності залишали на розсуд суду.

Слід зазначити, що в ході поступового вдосконалення чинного КК України в ньому з'явилися й новели, що стосуються регулювання правовідносин, пов'язаних з призначенням покарання та визначають сьогодні практику призначення покарання, її відповідність сучасним потребам кримінально-правової охорони та тенденціям гуманізації кримінально-правового впливу. Одна з них, внесена Законом № 270-VI від 15.04.2008 р., безпосередньо стосується предмету нашого дослідження: врахувавши відмінності в суспільній небезпеці закінчених та незакінчених злочинів, а також різницю між шкідливістю готування та замаху на злочин, законодавець у ч.ч. 2 та 3 ст. 68 конкретизував спеціальні правила (засади) призначення покарання, встановивши його граничні межі [17, с. 5–19]. Таким чином, у чинній редакції ст. 68 КК передбачається:

1) за вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу (ч. 2 ст. 68 КК);

2) за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого

виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу (ч. 3 ст. 68 КК).

Таким чином, можна підбити закономірні підсумки. Законодавство, що регулювало відповідальність за незакінчений злочин, пройшло значний шлях розвитку. Пріоритети його генези змінювалися із часом і значним чином залежали від суспільного устрою у державі. Окремим етапом розвитку законодавства про відповідальність за незакінчений злочин слід вважати радянську добу. Цей період характеризується підвищеною репресивністю але при цьому в ньому правова регламентація досліджуваного інституту зазнала значного розвитку. Особливо слід відмітити відмінність сучасного українського законодавства від досліджуваного історичного періоду. Сучасний український закон, на відміну від нього, є більш гуманним та чітко регламентує застосування досліджуваного інституту.

Література

1. О суде: Декрет СНК 24 ноября 1917 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / Под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госуд. изд-во юрид. лит., 1953. – 20 с.;
2. Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): моногр. : у 2-х т. / М.І. Колос. – К.; Острог, 2011. – Т. 1: Освіта, наука, законодавство. – 620 с.;
3. Колос М.І. Особливості радянської кримінально-правової політики в Україні 1917–1922 років / М.І. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11). – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15kmivur.pdf>;
4. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія / П.Л. Фріс; за заг. ред. М.В. Костицького. – К.: Атіка, 2005. – 380 с.;
5. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР: Постановление НКЮ от 12 декабря 1919 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг.; под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госуд. изд-во юрид. лит., 1953. – 372 с.;
6. Тишкевич И.С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву / И.С. Тишкевич. – М.: Госюриздат, 1958. – 240 с.;
7. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. – Харьков: Изд-во Наркомюста УССР, 1922. – 72 с.;
8. Горностай А.В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин: монографія / А.В. Горностай. ? Х.: Юрайт, 2013. – 232 с.;
9. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик Постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг.; под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госуд. изд-во юрид. лит., 1953. – С. 190–206.;
10. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н.Д. Дурманов. – М.: Госюриздат, 1955. – 248 с.;
11. Кримінальний кодекс: Офіційне видання. – Х.: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР., 1927. – 64 с.;
12. Уголовный кодекс Украинской ССР: официальный текст с изменениями на 1 февраля 1944 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1944. – 200 с.;
13. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>;
14. Кримінальний кодекс України. – Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>;
15. Тихий В.П. Кримінально-правовий інститут стадії вчинення злочину / В.П. Тихий // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1(1). – С. 171–184.;
16. Сташис В.В. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України / В.В. Сташис, В.Я. Тацій // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. – 2009. – № 100. – С. 27–33.;
17. Тацій В. Десять років Кримінальному кодексу України: здобутки і проблеми застосування / В. Тацій // Право України. – 2011. – № 9. – С. 12–19.